

Ks. Antoni ŻUREK, „*Mysterium passionis – corpus et sanguis Christi – communitio*”. *Eucharystia sakramentem wtajemniczenia chrześcijańskiego w Kościele łacińskim czwartego i początku piątego wieku*, *Studia Antiquitatis Christianae. Series Nova 14*, Katowice 2012, Księgarnia św. Jacka, ss. 367.

Recenzowana obszerna monografia ks. Antoniego Żurka stanowi zwieńczenie wieloletnich prac znanego tarnowskiego patrologa w zakresie sakramentologii wczesnochrześcijańskiej. W swoich dotychczasowych publikacjach analizował on proces inicjacji od strony doktryny i metody, usiłując zrekonstruować wierne historyczny obraz zagadnienia, a równocześnie zwrócić uwagę na możliwość wykorzystania ówczesnych rozwiązań we współczesnej sytuacji Kościoła. Nowa monografia ks. A. Żurka jest systematycznym, bardzo rzetelnie opracowanym kompendium wiedzy o sakramencie Eucharystii w rozumieniu najważniejszych teologów łacińskich, głównie św. Ambrożego i św. Augustyna, obejmującym aspekty: historyczny, filologiczny, teologiczny, duszpasterski. Stanowi osiągnięcie w skali międzynarodowej, a na gruncie polskim jest cennym dopełnieniem antologii tekstów eucharystycznych ks. M. Starowieyskiego (*Ojcowie Kościoła Wschodniego o Eucharystii*, Katowice – Ząbki 2005; *Ojcowie Kościoła Zachodniego o Eucharystii*, Katowice – Ząbki 2005) oraz swoistą kontynuacją pracy ks. J. Słomki (*Pokarm i ofiara. Refleksja eucharystyczna wczesnych Ojców greckich*, Łódź 2000). Mimo istnienia obszernej literatury światowej związanej z tematem Eucharystii w starożytności chrześcijańskiej recenzowana monografia ks. A. Żurka nie jest zebraniem wyników cudzych badań czy powtórzeniem znanych tez. Autor, po przeprowadzeniu szczegółowych źródłowych badań, usiłuje z powodzeniem dokonać syntezy, która do tej pory nie powstała, eksponując równocześnie specyfikę poglądów różnych autorów; porządkuje wiele kwestii terminologicznych i doktrynalnych; na podstawie wnikliwie analizowanych źródeł prostuje i systematyzuje obiegowe, często uproszczone opinie; prezentuje szczegółowo stan badań, uzupełniając go niejednokrotnie o własne stanowisko; rekonstruuje pieczołowicie myśl Ojców Kościoła w kontekście historycznym, zwraca równocześnie uwagę na te aspekty nauczania Ojców Kościoła, które mogą być pożyteczne dla współczesnych teologów i duszpasterzy.

W swojej monografii ks. A. Żurek słusznie uwypuklił dwie prawidłowości związane z nauczaniem o Eucharystii w badanym przez Niego okresie i środowisku, starając się je uzasadnić i naświetlić w różnych aspektach:

1) „O ile w [najstarszych] tekstach konkretne zagadnienia związane z Eucharystią są przedstawiane w sposób otwarty, choć nie zawsze przy pomocy precyzyjnej terminologii, to w tekstach późniejszych wprowadzie wachlarz poruszanych zagadnień jest szerszy, ale sposób ich prezentacji w wielu przypadkach zdaje się być zrozumiały tylko dla «wtajemniczonych»”;

2) „Za fenomen decydujący [...] niewątpliwie należy uznać ściśle związaną z inicjacją chrześcijańską i charakterystyczną dla okresu [czwartego i pierwszej połowy piątego wieku] mistagogie” (s. 22-23).

Ustosunkowując się w I rozdziale do pierwszej z powyższych kwestii (ss. 48-64), Autor interesująco i oryginalnie przedstawił zagadnienie „zasłony tajemnicy” roztaczającej się nad nauką o Eucharystii w badanym okresie. Głównym osiągnięciem tej części rozprawy jest nowe spojrzenie na zjawisko, nazwane w literaturze „disciplina arcani”, które, jak się okazuje – wbrew obiegowemu przekonaniu – do IV w. nie znajdowało szczególnego odniesienia do Eucharystii. Autor przedstawia dokumentację źródłową i szereg stanowisk badaczy dotyczących tajemnicy otaczającej naukę o Eucharystii, nie daje jednak ostatecznego wyjaśnienia tego zjawiska. Zaletą sposobu przedstawiania dyskusyjnych kwestii przez ks. A. Żurka jest ostrożność w ferowaniu ostatecznych osądów i próba raczej przedstawienia wszystkich możliwych stanowisk niż zaproponowanie jakiegoś jednego rozwiązania. Pozostawia to pewien niedosyt, nie oznacza jednak braku umiejętności wybrania właściwej odpowiedzi, lecz raczej respekt i pokorę wobec nie do końca jasnych historycznych źródeł.

Rozdział II rozprawy stanowi wzorowe opracowanie filologiczne, prezentujące terminologię używaną przez analizowanych autorów łacińskich na określenie Eucharystii. Autor uporządkował znaczenia podstawowych terminów, takich jak „fractio panis”, „eucharistia”, „eulogia” czy „missa”, poprzedzając każdą prezentację niezbędnym rysem historycznym, ukazującym rozwój semantyki danego pojęcia. Niezwykle przydatna jest część rozdziału dotycząca pojęć o szerszym polu znaczeniowym – „misterium” i „sacramentum”, w której ks. A. Żurek omawia wzajemną relację tych terminów oraz wskazuje, kiedy przybierały one znaczenie specyficznie eucharystyczne. Oryginalność i wnikliwość tej prezentacji o charakterze filologicznym potwierdzają cenne uwagi na temat sformułowań rzadziej stosowanych, na przykład nazw lokalnych, jak termin „vita” używany na określenie Eucharystii przez chrześcijan pochodzenia punickiego (por. s. 103, przypis 503).

Zasadniczą część recenzowanej książki stanowi omówienie teologii Eucharystii autorów łacińskich przełomu IV i V w., która koncentruje się wokół trzech głównych, wskazanych w tytule tematów: ofiary, realnej obecności Ciała i Krwi Chrystusa oraz komunii, czyli wspólnoty z Bogiem, Kościołem i braćmi. Autor prezentuje szczegółowo wszystkie możliwe aspekty wspomnianych zagadnień, wskazując na specyfikę języka i sposobu myślenia teologów łacińskich. Podobnie jak w przypadku omawiania terminologii krótkie tło historyczne pozwalało dostrzec wkład łacińskich autorów IV i V w., tak też przy analizie teologicznej krótkie odwołania do poprzednich etapów rozwoju myśli eucharystycznej pozwalają uwypuklić z jednej strony elementy oryginalne w nauczaniu analizowanych teologów, z drugiej – ich przywiązanie do tradycyjnego modelu myślenia o Eucharystii. Niekiedy wydaje się, że odniesienie do historycznego kontekstu rozwoju wczesnochrześcijańskiej myśli teologicznej, zwłaszcza w Kościele Wschodnim, mogłoby być nieco wyraźniej zaakcentowane, na przykład w kwestii egzegezy typologicznej ofiar starotestamentalnych, zależnej z pewnością od alegorycznej interpretacji Biblii w środowisku aleksandryjskim, na której wzorowali się najwięksi łaciniści egzegeci od Hilarego do Augustyna; czy w kwestii podkreślania

boskiej natury Chrystusa połączonej z naturą ludzkiego ciała w sakramencie Eucharystii, co musiało stanowić bardzo konkretne odzwierciedlenie sporów trynitarnych i chrystologicznych V w. toczących się wprawdzie głównie na Wschodzie, ale sięgających także zachodniej części Cesarstwa. Szczególnej czujności wymaga pod tym względem twórczość Ambrożego, którego egzegeza i teologia zostały ukształtowane pod silnym wpływem Orygenesusa, czego przejawem jest przykładowo (wspomniane na s. 202) nazywanie przez biskupa Mediolanu chlebem, a także ciałem Chrystusa, bądź to Eucharystii, bądź to Pisma Świętego, graniczące ze stawianiem na równi tych rzeczywistości. Należałoby zaznaczyć, że jest to niemalże kalka poglądów autora *Contra Celsum*, mówiącego o trojakim „ucieleśnieniu” Syna Bożego: w Ciele ziemskim Jezusa Chrystusa, w słowach Pisma Świętego i w Kościele. Niewątpliwą zaletą dokonywanej w monografii rekonstrukcji poglądów eucharystycznych jest ciągle trzymanie się tekstów Ojców i ich wszechstronna analiza, której towarzyszy umiejętnie prowadzona dyskusja ze współczesnymi badaczami, dotycząca konkretnych zagadnień, np. rozmiarów i motywów zjawiska odwoływania się do „królewskiego kapłaństwa” wierzących w kontekście składania ofiary eucharystycznej (por. s. 159, przypis 825).

Ks. A. Żurek daje w przeprowadzonych przez siebie analizach dogłębną i wieloaspektowy obraz teologii Eucharystii w Kościele Zachodnim w interesującym go okresie. Szczególnie dobrze została wyeksponowana porównawcza strona wykładu, ukazująca różnice między sposobami ujęcia problematyki przez współczesnych sobie autorów z różnych Kościołów lokalnych. Pewne wątpliwości może jednak budzić niejednokrotne bezpośrednie zestawianie ze sobą wypowiedzi Augustyna czy Hieronima z tekstami Hilarego z Poitiers, lub nawet omawianie ich wcześniej, podczas gdy autor ten reprezentuje o kilkadziesiąt lat młodszy etap rozwoju myśli łacińskiej, a – jak wiadomo – w burzliwym czasie przemian, jakim był wiek IV, prowadzący chrześcijaństwo od statusu „religio licita” do „religio regalis”, taka różnica czasowa nie była bez znaczenia dla sposobu formułowania dyskursu teologicznego.

Istotnym walorem recenzowanego opracowania jest szerokie uwzględnienie wymiaru duszpasterskiego nauczania Ojców łacińskich o Eucharystii, pozwalające na uaktualnienie i wykorzystanie we współczesnej praktyce Kościoła cennych doświadczeń wczesnego chrześcijaństwa. Autor omawia przekazane w analizowanych pismach patrystycznych zasady odpowiedniego przygotowania duchowego do przyjęcia Eucharystii, a cały ostatni rozdział poświęca pobożności eucharystycznej i regułom dotyczącym kultu eucharystycznego. Szczególnie interesujące i poszerzające wiedzę o zwyczajach związanych z kultem Eucharystii w starożytnym Kościele zachodnim są fragmenty poświęcone takim zagadnieniom, jak: miejsce celebry z uwzględnieniem możliwości sprawowania Eucharystii w domach prywatnych, częstotliwość sprawowania Eucharystii i przyjmowania Komunii świętej czy kwestia postu eucharystycznego.

Ks. A. Żurkowi udało się z powodzeniem zrekonstruować w sposób spójny, przejrzysty i uporządkowany teologię eucharystii wybitnych teologów łacińskich

IV i 1. poł. V wieku, oraz uwypuklić na tle rozwoju wczesnochrześcijańskiej myśli eucharystycznej cechy charakterystyczne tej teologii. Wymagało to żmudnego i wnikliwego przestudiowania wszystkich dzieł najważniejszych autorów tego okresu (Hilarego z Poitiers, Ambrożego, Augustyna, Hieronima), ponieważ żaden z nich nie poświęcił oddzielnego dzieła Eucharystii, ale każdy zawarł różne elementy eucharystycznej doktryny w wielu swoich pismach. Tym cenniejszy jest rezultat, dający wyczerpujący obraz zagadnienia, a równocześnie inspirujący do dalszych badań, Autor bowiem nigdy nie upraszcza analizy i nie wyprowadza zbyt ogólnych czy pochopnych wniosków, lecz analizując z uwagą każdy szczegół wypowiedzi Ojców, wskazuje na różne trudności w interpretacji, nie przemilcza wątpliwości, jakie nasuwa dany tekst, sugeruje zrównoważone rozwiązania, zawsze wierne duchowi wypowiedzi autora patrystycznego. Podziw wzbudzają wzorcowo zredagowane bogate przypisy źródłowe, pozwalające śledzić oryginalne łacińskie wypowiedzi analizowanych autorów i dające wyczerpującą egzemplifikację tez prezentowanych w rozprawie.

Recenzowana monografia stanowi udane ukoronowanie wieloletnich badań nad sakramentologią i duszpasterstwem łacińskich Ojców Kościoła. Będzie z pewnością stanowić punkt odniesienia dla teologów różnych specjalności, jako sumaryczne, a równocześnie niezwykle szczegółowe kompendium wiedzy na temat rozumienia podstawowego sakramentu wtajemniczenia chrześcijańskiego w Kościele zachodnim pierwszego tysiąclecia.

ks. Mariusz Szram – Lublin, KUL

Henry CHADWICK, *Augustine of Hippo. A Life*, Oxford 2010, Oxford University Press, ss. 177.

Wydawnictwo Oksfordzkie opublikowało pośmiertnie dzieło znanego emerytowanego profesora historii Kościoła wczesnego średniowiecza z Oksfordu i Cambridge – Henry Chadwicka (1920-2008). Wstęp do niego napisał sam Peter Brown, znawca problematyki augustyńskiej i na nowo opracowanego, na podstawie jego hagiograficznych biografii, życiorysu św. Augustyna (354-430). Prof. Chadwick zasłynął tłumaczeniem *Contra Celsum* Orygenesusa (Cambridge 1965) i wyjaśnianiem jego nauki, by później zająć się św. Augustynem, którego życie i dzieło (słynne jest jego tłumaczenie *Wyznań*, New York 1991) poznał na tyle, by stać się kompetentnym jego znawcą. Obecne wydanie, jest pierwszą kompletną publikacją manuskryptu (szkicu), znalezionej pośmiertnie w jego notatkach. Chociaż H. Chadwick, na prośbę wydawnictwa Oxford University Press, wydał już wcześniej jej skróconą formę (1981) oraz dwie skondensowane wersje (1986, 2001), to jednak dopiero to dzieło jest tym, o którym myślał od samego początku, i dopiero ono pokazuje cały jego kunszt literacki.

Na książkę składa się 11 rozdziałów obejmujących chronologicznie życie i działalność św. Augustyna. Poprzedzone są one wspomnianym wstępem Pe-